

सामवेदम्य
आरणासंहिता ।

श्रीमत् सायणाचार्य्यकृतभाष्यसंहिता ।

पश्चिमतकुचपतिना

वि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्दविद्यासागरभट्टाचार्य्येण

संस्कृता प्रकाशिता च ।

दिलीपसहस्ररथम् ।

कलिकातानगर्या

सरस्वतीयन्त्रे

मुद्रिता ।

१९८९ ।

প্রকাশক—শ্রীভীবানন্দ বিদ্যাসাগর

২নং রমানাথ যজুসদাশের স্ট্রীট ।

প্রিন্টার—শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়

৫৫ নং আমহার্ট স্ট্রীট ।

आरण्य-संहिता ।

ॐ नमः सामवेदाय ।

वामोशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

य नत्वा कृतकृत्या, स्युस्तं नमामि गजाननम् ॥ १ ॥

यस्य निश्चसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमईश्वरम् ॥ २ ॥

छपाशुः सायणाचार्यो वेदार्थे वक्तुमुद्यतः ।

आरण्यकाभिधः षष्ठोऽध्यायो(क) व्याक्रियतेऽधुना ॥ ३ ॥

तत्रेन्द्रेत्यादिकानान्तु पञ्चपञ्चाशतां क्रमात् ।

ऋषिच्छन्दोदेवतश्च तत्र तत्राभिदक्षते ॥ ४ ॥

तत्राद्याया ऋचो द्रष्टा भरद्वाजः प्रकीर्तितः ।

द्वितीयस्य वसिष्ठः स्यात्, तृतीयाया ऋचः स्मृतः ॥ ५ ॥

वामदेवस्तत्रच्छन्दी वृद्धतीत्रिटुबेव च ।

गायत्रीति क्रमादिन्द्रो भवेत् तिष्ठतु देवता ॥ ६ ॥

(क) ऋषि चार्चिक-पन्था इति विवरणादि-सकल-पन्थ-सम्प्रदाया-
वैदिक-सम्प्रदायात्मिकाः पुस्तकादन्तु समीक्षणेनोपलभ्यन्ते । तत्रच
सहस्रायकच्छन्दी नाम एक, अपरो नवाध्यायात्मक चतस्रः, तन्वा-
पन्थत् एषोऽध्यायैवात्मक आरण्य इति व्यवहृतम् । सायण-सत्रे च
नैवम् । अथ हि षष्ठोऽध्यायैव तत्रेव चन्दोऽयम् परिषत्तम तर्हि
षष्ठोऽध्याय इति मन्यते ।

प्रथम-खण्डे—

— — सेवा प्रथमा ।

भरद्वाजऋषि, वृहतीऋन्दः, इन्द्रोदेवता ।

२ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २

श्रोम् । इन्द्रज्येष्ठश्चाभरद्वाजश्चुपुरिषवः ।

१२ २२

२

१ २ २ १ २ २ २

यदिष्ट्वेमेवञ्चहस्त (१) रोदसीउमेसुशिप्रपमाः

॥ १ ॥

हे 'इन्द्र' । (ख) 'ज्येष्ठ' प्रशस्यतमम् 'श्रीजिष्ठम्' अतिशयेन बलकरम् 'पुपुरि' पूरक 'श्रव' अत्र 'न' अस्त्रभ्यम् 'आभर' आहर प्रयच्छ । हे 'वञ्चहस्त' । वञ्चवाहो । हे 'सुशिप्र' । शोभनहनुक । एवम्भूत । हे इन्द्र । 'यत्' अत्र 'दिष्ट्वेमे' धारयितुमिच्छेम, यञ्चात्रम् इमे परिदृश्यमाने 'उमे रोदसी' व्यावाप्तियिव्यौ 'आ पमाः' आ पूरयसि, तदत्रमाहरत्यन्वय ॥१॥

अथ द्वितीया ।

वसिष्ठऋषि, त्रिष्टुप्ऋन्दः, इन्द्रोदेवता ।

२ २ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ १ २ २

इन्द्रोराजाजगतस्पर्षशीनामधिजमाविश्वरूपं

१ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २ १ २

यदस्य । ततोददातिदाशुषेवसूनिचोदद्राधरप-

(१) "येनेमेचित्तवञ्चहस्त"—इति बहुधां पाठ ।

(ख) "इन्द्रोराजाजगतस्पर्षशीनामधिजमाविश्वरूपं"—इति नैरक्तम् १३०. १. ५. ८५१

इन्द्रोराजाविति उद्गायते ।

३२

स्तुतं चिदर्वाक् ॥ २ ॥

य 'इन्द्र' 'जगतो' अङ्गमस्य पञ्चादे यतो 'राजा' ईश्वरो भवति चपेणैनां मनुष्याणां च राजा भवति । किञ्च । अधि क्षमा (सप्तम्यकवचनस्य लुक्) क्षमाया (ग) 'विश्वरूप' 'यत्' धनमस्ति तस्यापि राजा भवति । 'ततो' ददाति दाशुपेव सृनि' यजमानाय वसृनि धनानि ददाति । स इन्द्रोऽस्माभि उपस्तुतं सप्तम्यक स्तुत राध' धन 'सर्वाङ्' अस्मदभिमुखे 'चोदत्' प्रेरयतु । २ ।

अथ तृतीया ।

धामदेवऋषि , गायत्रीच्छन्द , इन्द्रादेवता ।

३ ३ २ २ २ । ३ ३ २ ३ २ ३ ३ ३ २

यस्येदमारजोयुगस्तुजेजनेवनः

१ २ २ । २ २ २

इन्द्रस्वरत्यंष्टृष्टत् ॥ ३ ॥

'रजोयुज' ज्योतिर्भिर्युक्तस्य (ज्योतीरज उच्यत इति यास्क) चत्वारस्तैजस्विनी 'यस्य इन्द्रस्य 'इद' पुरोवर्ति स्ताव युक्तं ऋषिभक्ति तद्वि 'स' स्वर्गं सर्वत्र वा 'तुजे' दातरि जने यजमानविषये 'वन यतो वननीय सभजननीय ऋतु ।

(२) "अधिक्षमा" "अधिष्ठमि" इति, "विश्वरूप" "विश्व रूपम्" इति, "उपस्तुतम्" "उपस्तुत" इति च साम्प्रतं ऋच पाठभेद ।

(ग) निचण्टौ इति षीनामसु क्षमा इति षष्ठम् षष्ठम् ।

अतः 'इन्द्रस्य' दानं 'रत्नम्' पत्यन्तरमणीयं 'हृद्यत्' प्रभृतं
भवति ॥ ३ ।

अथ चतुर्थी ।

शुभःशेषःशिवः, चतुष्पादगतीच्छन्दः, वरुणो देवता ।

१२ २२२ २ । २२ । २ २२ । २ २२ । २ २ । २

उदुत्तमवर्णप्रायमस्रद्वाधमविमध्यमश्चथाय ।

१२ . २२२ । २ २२ २ २ । २ .

अथादित्यव्रतेवयन्तवानागसोअदितयेस्याम ॥४॥

आद्ये ऋचौ चतुष्पादे छोकपादयुतान्तिमा ।

शौन.शेषी गार्गमदो वानदेवीति ताः क्रमात् ।

वारुणी पावमानी च वैश्वदेवीति संस्रुताः ।

हे 'वरुण' ! (व) 'उत्तमम्' उत्कृष्टं शिरसि बद्धं 'प्रायम्'
'उदुत्तथाय' उत्कृष्टं शिथिलं कुरु । 'अधमं' निकृष्टं पादे-
ऽवस्थितं पाशं 'भवयथाय' अथ अधस्तात् शिथिलीकुरु ।
'मध्यमं' नाभिदेयगतं पाशं 'विश्रयाय' विषुज्य शिथिली-
कुरु । 'अथ' अनन्तरं हे 'आदित्य' अदिते- पुत्र ! (ङ) वरुण !

(४) "अथादित्यव्रतेवयन्तव"-"अथावयमादित्यव्रतेतव"—

इति सास्त्र श्लेषः पाठभेदः ।

(५) "इत्यस्य अदिते अश्वनि व्रते राजानो मित्वावरुणा विवा-
दि । अत्रसंपन्थाः पुत्रस्यो अश्वना सप्तहोता विद्युद्भिर्गु अश्वसु
अथ १००० ६, ४, ६" इति मन्त्रविज्ञानम् — "अश्वोरात् मित्वावरुणो
ववा० ११०० २२००"—नैवज्ञ-भाष्यात् मित्वावन्देन दिवा, वरुणवन्देन
च रात्रिः सुपद । "वरुणः दृष्यतीति वतः १०० १०० २००"—
इति श्रुतुपादनात् अश्वनां वदमडादीनां तसोद्भिरेव यावदकथ ।

(६) "अदितिरदीना"—"अदितिर्दीर्घदितिरन्विष्टमदितिर्माता

‘वय’ शुभ श्रेयाः ‘तव’ व्रते त्वदीये कर्मणि ‘अदितये’ षष्ठन-
राहित्याय ‘अनामस’ अपराध-रहिता ‘स्याम’ सर्वेम ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी ।

गृह्यमदृष्टयि, चतुष्पाञ्जगती षष्ठ्य, पथमानोदेवता ।

१ २ १ २ २

२ १ २ १ २ २

२ १ २

त्वयावयंपवमानेन सोममरुतं विचिनुयामरुत् ।

१ २ १ २ २

२ १ २ २ १ २ २

तन्नो मित्रो वरुणो मामहन्तामदितिः सिन्धुः प्रथिवी-

२ २

उत द्यौः ॥ ५ ॥

हे ‘सोम’ ! (च) पथमानेन पवित्रेण पूयमानेन ‘त्वया’ सहा-
येन ‘मरु’ (सद्भ्राम नाम) सद्भ्रामे शब्दद् बहु ‘रुतं’ कर्तव्यं
‘वय’ ‘विचिनुयाम’ विशेषेण कुर्याम । यस्मात्तव साहाय्येन
कर्माणि कुर्मः ‘तत्’ तस्मात् यस्मान् ‘मित्रो वरुण अदिति’
एतन्नामिका, ‘सिन्धु’ (ह) एतदभिधाना, तथा ‘प्रथिवी’,
‘उत’ ‘अपिच’ ‘द्यौः’ एते मित्रादय ‘नः’ यस्मान्
‘मामहन्ताम्’ पूजयन्तु धनादि दानेन ॥ ५ ॥

स विता स पुत्र । विश्वदेवा अदिति षष्ठजनः अदितिर्जातमदितिर्जो-
मित्यम्”-दृष्टादितेर्विभूतिमाचष्ट एनाम्यदीपायीति वा” — इति वैद-
ज्ञम् २५० १२० २२ १२५० । इति षष्ठ्यं वदनाचोऽदितिर्दिति
विश्वसोर्वोर्भावादिदृष्टम् ।

(च) सोम एतीते”-दृष्ट्यादि नैकज्ञम् २५० ११५० २५० ।
तथाच सोम अदिति गच्छत्यर्थम् ।

(ह) सिन्धुः सुपुत्रः, वरुण इति अन्तरिक्षनामसु षष्ठ्यम् एतम्
दि १, २ ।

अथ षष्ठी ।

२ यामदेव ऋषिः, एकपाञ्चमतीक्ष्णः, विश्वेदेवा देवता ।

१ । ८ २८ १ २ ७२ २

इमंष्टपणंक्षुण्णैकमिन्माम् ॥ ६ ॥

पुर्वस्या ऋचि प्रकृता हे मित्रादयो देवाः । यूयम् 'एकम्'
अद्वितीयं दानकर्मणि 'इम' सोमं 'ष्टपणं' कामानामभिवर्षक
'क्षुण्ण' कुरुत । तथा 'इमा' क्रिया फलाभिवर्षिका कुरुत ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी ।

अमहीयु ऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, पथमानो देवता ।

१ २२ ३१ २ ३१२ २१

सनइन्द्राययज्यवेवर्णायमरुद्गाः ।

१ १८ २८

वरिवोवित्परिस्रव ॥ ७ ॥

गायत्री पावमान्यौ तु सनइत्यादिके ऋचौ ।

अमहीयुस्तयोरेव छन्दोदैवत निर्णयः ॥ १ ॥

हे सोम । (ज) 'स.' 'वरिवोवित्' धनस्य लम्बकस्व 'न'
अस्माक 'यज्यवे' यष्टव्यायेन्द्राय (झ) 'वर्णाय' (ञ)

(ज) 'अथैषा परा भवति चन्द्रमसो वैतस्रवा'-३का० ११अ०
३अ० ।

(झ) 'इरा इहातीति वेरा इधातीति वा'-इत्यादि नैरुजम् ३का०
१०अ० ८अ० । इरापठेन कश्च प्रसिद्धम्, जलयोगिनितज्ञानरिस-
स्थान्नेरितीन्द्रपदेनाग्निरपि गृह्यते ।

(ञ) 'वर्ण कवम्भं म-ससर्ज'-इत्यादि-मन्त्रविद्वात् वर्णो मेघ-
वर्षेण ज्ञेयभूत, स च आकृष्टवारिसमूह प्रसिद्ध ।

‘महद्ग’ (ट) च ‘परिह्व’ धारया चर ॥ ७ ॥

अथाष्टमी ।

अनहोयुष्टपि, गायत्रीच्छन्द, पवमानोदेवता ।

२ । २ २ २ ७ २ २ २ १ । २

एनाविन्वान्यर्थश्चद्युस्नानिमाद्युपाणाम् ।

३ २

सिपासन्तोवनामहे ॥ ८ ॥

‘एना’ एननाच्चेन सोमेन ‘मानुपाणा’ मनुष्याणा
‘विश्वानि’ ‘द्युस्नानि’ अनाति ‘अर्थः’ अभिमच्छन्तः ‘सिपा-
सन्त’ संभोजुमिच्छन्तश्च वय ‘वनामहे’ भजामहे ॥८॥

अथ नवमी ।

विष्टुभा अन्नदेवता आत्मानमेवाह—आत्मा एव ऋषि ।

२ । २ २ २ २ २ २ २ २

अहमस्मिप्रथमजाभटतस्य-

१ २ ३ । २ २ १ २ २ १ २

पूर्वदेवेभ्यो अष्टतस्यनास ।

३ । २ २ २ ७ २ १ २ २

योमाद्दातिसद्देवसावद-

२ ७ २ २ १ १ १ २

हसन्तमन्तसदन्तमहि ॥ ९ ॥

‘देवेभ्यः’ पूर्वं अग्नि षरुणादि देवेभ्य पुरा ‘अहम्’ अन्न

(२) ‘मरुतो मितराविषो वा, मितरोविनो वा, महद्दु इत्यन्तोदि
वा’ इति नैरुह्य २२० ॥१४० ॥१४० ॥ ‘वायुर्देवो ज्येष्ठो देवता’ इति
च श्रूयते । ततो मरुतो वायव इति सिद्धान्तः ।

देवता 'अमृतस्य' विनाश-रहितस्य 'ऋतस्य' सत्यस्य परब्रह्मणः
सम्बन्धिनी 'प्रथमजा अस्मि नाम' प्रथमत एवोत्पन्ना भवामि
खलु । 'यः' पुमान् 'मां ददाति' अवरूपां माम् अतिष्या-
दिभ्यो ददाति 'स इत्' स एव 'एव' परिदृश्यमान-प्रकारेण
'पावत्' भवति सर्वान् प्राणिनो रक्षति । यस्तु लोभ युक्तः-मन्
प्राणिभ्योऽन्नमदत्वा स्वयमेव तदन्नमत्ति । 'अन्नम् अदन्त'
नानाविधाअन्नचक्रं तं लोभिनम् 'अन्नमन्नम्' अन्न देवता
'अग्नि' भक्षयामि विनाशयामोत्यर्थः ॥ ८ ॥

इति प्रथमः खण्डः ।

—:०○०:—

अथ—द्वितीयखण्डे—

सैषा प्रथमा ।

शुतकच ऋषिः, इन्द्रोदेवता, गायत्री छन्दः ।

० २ १   २ २ २ १   २
त्वमेतदधारयकृष्णासुरोहिणीषु च ।

१ २   २ २ १ १ २
परुष्णीषु रुशत्पयः ॥ १० ॥

अस्य सामर्थ्यमेवोपपादयति । हे इन्द्र ! 'कृष्णासु' कृष्ण-
वर्णासु गोषु । 'तथा रोहिणीषु च' ['वर्षादिनुदात्तान्वोपधा-
त्तोन इति ङीप्) रोहितवर्णासु ['परुष्णीषु' परुष्णी पर्वव-
तोति यास्कः] पर्वशः पर्वशो नानावर्णासु च गोषु 'रुशत्'
[रोचतेदीप्ति-कर्मणः] दीप्यमानं श्वेतम् 'एतत्' परिदृश्य-

मानं 'पयः' चीरं त्वन् 'पधारयः' धारयसि । तद्यथा-तत्-
पूजयाम इति समन्वयः ॥ १० ॥

अथ द्वितीया ।

पवित्रकृषिः, जगतीच्छब्दः, पवमानो देवता ।

अरुरुचदिति त्वेतां पवित्रो दृष्टवानृषिः ।

पवमानो देवता स्याच्छब्दश्च जगती च ता ॥

१२ २२,२ १२ २ २२ १ २ २

अरुरुचदुपसःश्चिरग्निमय उच्चाभिने तिभु-

२ २२ २ १ २

वनेषुवाजयुः । मायाविनोसमिरे अस्व-

२।० २।२ २० २० २।०

माययानृचक्षसःपितरोगर्भमादधुः ॥ ११ ॥

['उपसः' मन्वभ्यो 'शुचिः' प्रादित्थः(ठ) [शुचिरादित्थो
भवति, प्राश्रुत एनं वर्षे इति नैरुक्ताः] । 'पयियः' पयः
मुख्यः सोमः 'अरुरुचत्' रोचयति । स 'उच्चा' जलस्य सेना
पर्जन्यः मन् 'मिमेति' भुवं शब्दायते । 'भुवनेषु' भूतजातेषु
'वाजयुः' तेषामस्य मिच्छन्; 'मायाविनः' माया प्रज्ञा तदस्ती
देवाः 'अस्व' सोमस्य 'मायया' प्रज्ञया 'समिरे' निर्मितवन्तः
[सोमस्य एकैकांश-पानवशात् अन्व्यादयः स्व-स्व-ध्यापारेण
जगत् सृजन्तीत्यर्थः] । तस्य 'अस्व' मायया 'रुचक्षसः' नृणां

(११) "मिमेति भुवनेषु"—"विमर्ति भुवनानि—"इति
साम्प्रत्ययः पाठभेदः

(३) 'अरुरुचिषाणुपारादित्थश्च इति च नैरुक्तम् २०। १।०।

इष्टारः 'पितरः' पालकाः देवाः अद्विरसः पितरो 'वा' 'गर्भम्'
'मादधुः' धारयन्ति भोषधीयु ।

स चात्र सूर्यात्मा सोमः स्तूयते । सूर्य-रश्म्यानुगमाधीन-
वर्धनाच्च चन्द्रस्य ॥

यद्वा अयमुपसः शुश्रिः सविता अरुहवत्-रीचयति
रीचते वा । सर्वं शिष्टं समानम् । तत्सम्बन्धिनी नृणां द्रष्टारः
पितरो जगद्रक्षकाः रश्मयो गर्भमादधुर्हृष्यम् ॥११॥

अथ तृतीया ।

इयोर्मधुच्छन्दो वैष्णामित्रो द्रष्टा स्याद्गायत्रीच्छन्द इन्द्रो देवदेति ।

२ २ २ ७ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २

इन्द्र इद्वयोः सचासमिभुश्चावचोयुजा ।

१ २ २ १ २ २ १ २

इन्द्रोवज्जीहिरण्ययः ॥ १२ ॥

'इन्द्र इत्' इन्द्र एव 'द्वयोः' हृदि-नामकयोरश्मयोः 'सचा'
सह युगपत् 'सा समिभुः' सर्वतः सम्यङ्निश्चयिता । षीह-
णयोर्द्वयोः १ 'वचोयुजा' इन्द्रस्य वचनमात्रेण रथे युज्यमा-
नयोः सुशिक्षितयोरित्यर्थः । अयम् 'इन्द्रः' 'वज्रो' वज्र-युक्तः
'हिरण्ययः' हिरण्यसमर्थाभरणरूपेत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ चतुर्थी ।

मधुच्छन्दःविष्णामित्रऋषिः, गायत्रीच्छन्दः, इन्द्रो देवता ।

२ १ २ २ १ २

इन्द्रवाजेपुनोवसहस्रप्रधनेपुत्र ।

२ २ २ १ २ २ १ २

उग्रउग्राभिरूतिभिः ॥ १३ ॥

इन्द्रः । 'उग्रः' अगुभिरगृह्यस्त्वम् 'उपाभिः' अग्र-
-

धामि, लतिभिः अन्नद्वे च-पर-पचामिः 'वाजेषु' बुधेषु 'नः'
अस्मान् 'भव' रश्च । तथा 'सप्तसप्तधनेषु' च सप्तसप्त-सप्तस्वा-
कगजाश्वादि काम-युक्तेषु महायुद्धेष्वपि रश्च ॥ १२ ॥

अथ पचमो ।

प्रथ ऋषि, त्रिष्टुब्च्छन्दः, विष्णो देवा देवताः ।

१ ० १ १ २ २ १ ० १ । २२ २ १

प्रथश्चयस्यसप्रथश्चनामानुष्टुभस्यहवि-

२ २ २ २ १ २ २ २ १ १ १

पोहविर्यत् । धातुद्युतानात्सवितुश्चवि-

० १ १ २ २ २ १ १ ०

प्रथोरयन्तरमाजभारावसिष्ठः ॥ १४ ॥

अथश्चत् प्रथ इत्येतां त्रिष्टुभं प्रथनामकः ।

वैश्वदेवी भवेदेव छन्दोदैवत निर्णयः ॥ १ ॥

'यस्य' वसिष्ठस्य 'प्रथ नाम' पुत्रः, यस्य भारद्वाजस्य 'सप्रथ'
नाम पुत्रः—तयोर्मध्ये 'वसिष्ठः' मम पिता 'आनुष्टुभस्य'
अनुष्टुप्छन्दसा युक्तस्य 'हविषः' घर्मास्थस्य 'हविः' हविष्ठापा-
दक 'रयन्तरं' माम तद्वयन्तर 'धातु' धाट्मं प्राहं वात् (ङ) ।
'द्युतमान्' द्योतमानाक् 'सवितुश्च' (ङ) 'विष्णोश्च' (ण) 'आ-
जभार' आजहार आह्वतवान् (द्वयश्चोर्म इति भत्वम् ।) रश्च-
यश्चोपपदात्तरतिः सद्वाया भृष्टहृजोति खच् । अरुर्दिषट्-
जन्तस्येति ममागम ॥ १४ ॥

(१) 'धाता-विधाता' सर्वस्य इति नैरुक्तम् २३० ११० १००० ।

(२) 'हविता सर्वस्य प्रहविता,—इति नैरुक्तम् २३० १०० ११०० ।

(३) 'विष्णुर्निघतेर्षी व्यष्टोतेर्वा-रुणादि नैरुक्तम् २३० ११०० ।

१२०० । एवञ्च विष्णुयन्त्रेण सर्वव्यापी सर्वान्तराभीति, सिद्धान्त ।

अथ षष्ठी ।

नियुत्वानिति वायवी वायु गृह्णमदोऽन्नवीत् ।

३ । २ ८   २ २ १ २ । २

नियुत्वान्वायवागह्ययद्युकोअयामि ते ।

१ २   १ २ १ २

गन्तासि*सुन्वतो गृहम् ॥ १५ ॥

इ 'वायो' । (त) 'नियुत्वान्' नियुतो वाहनानि वायो (नियुतो वायोरिति निघण्टुः) तैर्युक्तस्व 'वागहि' वागच्छ । 'अयं' 'शुक्ल' दीप्यमान सोम 'ते' तुभ्यम् 'अयामि' (वाम कर्मणि लुङि रूपम्) नियतो गृहोत आसीत् । यत 'सुन्वत' सोमाभिपयं कुर्यती यजमानस्य 'गृह' 'गन्तासि' यातोऽसि ॥ १५ ॥

अथ सप्तमी ।

नृमघपुरुमेघो हाहपी ऐन्द्रा अनुदुभ ।

१८ २८   २ १२   १ १ २

यज्जावधाअपूर्वमभवन्टव हत्याय ।

१ २ १ १ २   २ १ २   ३ १ १ ८   २

तत्तृषिवीमप्रयवस्तदस्मान्नाउतोदिवन् ॥ १६ ॥

इ 'अपूर्व' । तृषी व्यतिरिक्तेन पूर्वेण यजित । इ 'मघ

* "गतामि" इति ऋग्वेदपाठ ।

(४) 'वायुवोतिरेतेषो साहृ यति कर्मण' - इत्यादि मैत्रहस्य २४० ॥

वन् ।' महनीयतम । धनवचिन्द्र । 'हवहृत्वाय' (घ) इवासुर-
हननाय 'यद्' यदा त्वं 'जायघा' उत्पन्नं प्रादुर्भूतोऽसि
'तत्' तदानौमेष 'पृथिवी' प्रथमानाम् 'अप्रथय' प्रसिद्धां हृदा-
मकरो । 'उत' अपिच 'दिव' या युलोक अन्तरिक्षेण
'अस्तथा' निरुहामक्षार्पां (ईदृश वीर्यं त्वदन्यथा न भवती-
त्यत्र द्योतयितुम् अपूर्व्यंति पदम्) ॥ १६ ॥

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयखण्डे—

मैषा प्रथमा ।

वामदेवऋषि प्रोक्तो मयीत्वष्टाः प्रजापतिः ।

देवतास्यास्तस्मिन्स्योऽनुष्टुप मद्य इतीरितम् ॥

२ ३ २ ३ २ १ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
मयिषर्चाश्चषोषशोयोवज्जस्ययत्प्रयः ।

२ २ १ १ २ २ १ २ १ २
परमेष्ठीप्रजापतिर्दिविद्यामिषहृत्तु ॥१७॥

'परमेष्ठी' परमे ष्ठीके तिष्ठतीति परमेष्ठी प्रजापति (२)
'दिवि' द्योतमाने स्वर्गे 'द्यामिष' द्योतमाना कान्तिमिव ।

(घ) 'अथास्य इमे—रवातुमदान इत्यन्धो या च वा च नव-
ऋषिरिन्द्र कर्षेय तत्' इति नैरुत्सु २का० ७अ० १०अ० । 'इत्यन्धो
शेषरथ' इति तत्त्वसभाश्रम ।

(२) 'प्रजापति प्रजाया पाया प्राथयिता वा' इत्यादि नैरुत्सु
२का० १० अ० ३०, ३२ अ० ।

‘भयि’ पक्षदीये शरीरे ‘वचं’ शैलः ब्रह्माख्यं ‘हृद्दत्तु’ वदंयत् ।
 ‘पयो’ अपिच ‘ययथ’ : ‘हृद्दत्तु’ । ‘भयो’ किञ्च । ‘ययस्य’
 यागस्य सम्बन्धि पतएष स उत्तमं ‘पयः’ इविलंघयमन् च
 हृद्दत्तु ॥ १७ ॥

‘यय हितौया ।

विष्टुमः पावमान्याः स्याद्दीपगोतमनामकः ।

२ १२ २ १ २ २ २ २ १२५

सन्तोपथा ऽसिप्तसुवन्तुवाजाः संदृष्टान्यभि

२ १ २ २ १ २ २ १ २

मातिपाहः । आथायमानो अमृताय सोम

२ १ २ १ २ २ १ २

दिविथवा ऽस्यूत्तमानिधिष्व ॥ १८ ॥

हे ‘सोम !’ ‘अभिमातिपाहः’ अभिमातीनां गदुषां
 हन्तुः ‘ते’ तव एवभूतं त्वां ‘पयांसि’ अपयार्थानि शीराणि
 ‘संयन्तु’ सद्गच्छन्ताम् । तथा ‘वाजाः’ इविलंघयान्यत्रानि
 च त्वां सद्गच्छन्ता ‘हृष्टानि’ ‘वीर्याणि’ च सद्गच्छन्ताम् । हे
 सोम ! त्वं ‘अमृताय’ घामनः अमृतत्वाय अमरत्वाय ‘पा’
 समन्तात् पदमानः सन् ‘दिवि’ नभसि स्वर्गे ‘उत्तमानि’
 उन्नततमानि उल्लूटानि ‘यवांसि’ अन्नानि अन्नाभिः
 भोक्तव्यानि इविलंघयानि ‘धिष्व’ धारय (ते क्रिया-पदार्थ
 कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात् चतुर्थ्यं पठो ॥ १८ ॥

‘यय हितौया ।

(अथादिकम् पूर्वम्)

२ १ २ १ २ २ २ २ २ १ २

त्वमिमाशोपधीः सोमविश्वारूपनपो अन्न-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

नयस्वंगाः । त्वमातनोः सर्वान्तरिक्षं

१८ २८ २ १८ २१

त्वं ज्योतिषावितमो ववर्थ ॥ १९ ॥

हे 'मोम' । 'त्वम्' 'इमा' भूम्या वर्त्तमाना 'विष्वा' सर्वा 'शेषधी' 'अन्ननयः' उत्पादितवानसि । तथा 'त्वम्' 'अप' तासामोषधीना कारणभूतानि वृद्ध्युदकानि अन्ननय । तथा 'त्व' 'गा' सर्वान् पशून् उदपादयः । 'उद्' विस्तीर्णम् 'अन्तरिक्ष' 'त्वम्' 'आतनोः' विस्तारितवानसि । तस्मिन् अन्तरिक्षे यत् 'तम' अस्मद्दृष्टि निरोधकम् अन्यकार कदापि 'त्व' 'ज्योतिषा' आत्मीयेन प्रकारेण 'वि ववर्थ' विधिष्ट कृतवानसि । (ववर्थं वृत्र वरुषे क्षिप्रस्थिति, "वभूया ततश्च जगन्म ववर्थति" निपात्यते) ॥ १९ ॥

अथ चतुर्थी ।

अग्निमीडे मधुच्छन्दा गायत्रेऽग्निमस्तुति ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अग्निमीडेः पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

होतारं रत्नधातमम् ॥ २० ॥

'अग्नि' नामकं देवम् 'ईडे' स्त्रीणि (ईडस्नुताविति धातु, मन्वस्त्रास्य होवा प्रयुज्यमानत्वात् अहं होता स्त्रीमीति नभ्यते) कीडमम् अग्निम् । 'यज्ञस्य पुरोहित' यथा राज

* "आतनो" "आतन्य"—इति साध्न ऋष पाठौ ।

* "मीडे" इति मन्वस्त्रे दपाठ ।

पुरोहितः तदभीष्टं सम्पादयति तथाग्निरपि यज्ञस्वापेक्षितं होमं सम्पादयति । यद्वा यज्ञस्य सम्बन्धि पूर्वभागे प्राहवनीयरूपेणावस्थितम् । पुनः कीदृशम् ? 'होतारमृत्विजम्' (देवानां यज्ञेषु होत्रनामकमृत्विगम्विरथ । तथाच श्रूयते— "अग्निर्वै देवानां होत्रेति") । पुनरपि कीदृशम् ? 'रत्नधातमम्' यागरूपाणां रत्नानाम् अतिशयेन धारयितारं पोषयितारम् ॥

अथाम्निशब्दस्य यास्को बहुधा निर्वचनं दर्शयति—“अघातोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निः उचियोस्थानस्तं प्रथमं व्याख्यास्यामोऽग्निः कक्षादपपीर्भवति, अघं यज्ञेषु पशूयतेऽगं नयति अन्नमनानोऽक्रोपनो भवतीति स्त्रीलाष्टौघिर्न क्लोपयति न छेद्यति विभ्य प्राख्यातेभ्यो जायत इति शाकपृषिरितादक्ताद्ग्याहानीतात् स खस्वे ते रकारमादत्ते मकारमनक्तोर्वा दृशतेर्वा नीः परस्त्वसौवा भवति (७, ४, १ ”) इति । २० ॥

अथ पञ्चमी ।

त्रिष्टुभावामदेवोस्त्रीदग्निं तेमत्वतेति च ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

तेमन्त्वतप्रथमन्नासगोनांविःसप्त

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२

रमन्नासजानन् । ताजानतीरभ्यनूप

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२

तच्चाश्राविर्भुवन्नरूपीर्यशसागावः ॥ २१ ॥

•“ताजानतीरभ्यनूपतश्चाश्राविर्भुवन्नरूपीर्यशसागावः”— इति इन्दोगाः । “ते मन्त्वत प्रथमं नाम गोनां विःसप्त परमं

हे 'प्रम्ने ।' 'ते स्तोत्र कुर्वाणा चक्षिरस 'गोना' गदा
 वाचां मन्त्रानि नाम स्तुति साधकं शब्द मात्रं 'प्रथमं' पूर्वम्,
 'प्रमन्वत' अज्ञानत । यथासत्या वाच सत्यधीनि 'त्रि मस'
 एकविंशतिरक्ष्याकानि 'परम' परमास्तुत्कृतानि 'नाम'
 नामानि स्तुतिसाधकानि स्तोत्राणि (ज्ञातावेकवचनम्) ।
 हृन्दांमि वा, तानि च गायत्र्यादीनि जगत्पन्तानि सप्त, अति-
 लम्ब्यादीनि अतिधृन्वन्तानि सप्त, कृतिप्रभृतोन्मुत्कृति
 पर्व्यास्तानि सप्त) 'जानन्' अज्ञानन् अनभतम् (एत्रविधच्छन्दो-
 युक्तैर्मन्त्रैरग्निमनुप्रदित्यर्थं) 'ताः' वाच 'जानती' सर्व
 जानत्य 'सा' (श्रियन्ति गच्छन्त्ययः काच प्रापयन्ति ता)
 'अभ्यनूपत' अस्तुवन् । तत सूर्यस्य 'यशसा' तेजसा मह
 'अदृशी' अदृश्यणां 'गाव' 'आविर्भुवन्' प्रादुरभुवन् ।
 (यदा 'ते' चक्षिरस 'प्रथम' पुरातन 'नाम' एहि सुरभि
 गुण्णु गन्धिनीति धेनु नामधेयम् 'प्रमन्वत' उच्चारयामास ।
 यथात् स्व भूतानि पाणिभिरपहृतानि त्रि मस रज्जान्यविन्दन् ।
 तत उच्चारित जानत्य 'गाव' अभ्यनूपत' उच्चारव लक्षक
 शब्दमकुर्वत । तदानीमुपा प्रादुरभुवदिति ॥२१॥

अथ षष्ठी ।

इतीथ चिदुवाग्नेयो हृष्टा मृत्कमदेन ना ॥

१ १८ १८ १ १ १ १ १ १ १ १

समन्यायन्त्युपयन्त्यन्याः समानम्ब्व

नाम जानन् । ता जानतीरभ्यनूपत सा आविर्भुवन् धेनोस्मि
 परमाणि विन्दन् । तज्जानतीरभ्यनूपत सा आविर्भुवन् अदृशी
 अंशमम गो — इति ३५३ ।

४ १२

२ २ ३ २

नद्यस्मृणन्ति । तन्मूशुचिःशुचयोदी

२ ३ २ १ १२ १२ २ २ २ २

द्विवाःसमपान्नपातमुपयन्त्यापः ॥ २२ ॥

‘अन्याः’ वर्षाणाम् ‘आपः’ ‘संयन्ति’ भूम्यां सङ्गच्छन्ते
 ‘अन्याः’ च ‘पूर्वं’ तत्रावस्थिताः ‘उपयन्ति’ उपगच्छन्ति । ता
 सर्वा आपः ‘समानं’ सङ्घ ‘नद्यः’ नदी भूत्वा ‘ऊर्ध्वं’ संसृष्टमध्ये
 वर्त्तमानं वडवानलं ‘पृणन्ति’ प्रीणयन्ति (पृण प्रीणने तौदा-
 दिक) ‘तसु’ तमेव ‘अपान्नपातम्’ ‘शुचिं’ निर्मल ‘दोदिवामं’
 दीप्यमानं [दीदिवेति छान्दसो दीप्तिकर्मा लिटः कसुः । अस्व
 काजाहमामिति नियमादङ्भावः । छन्दमीवेति यत्तद्यमिति
 वचनाद्विवचनाभावः । एवंभूतं] ‘शुचयः’ यथाः ‘आपः’
 उपयन्ति’ समीपे गच्छन्ति ॥

एष हि वैद्युताग्निरूपेण मेघे वर्त्तमानोऽध्वान् अजीवन्-
 दिति बुद्ध्या वडवानलरूपेण वर्त्तमानं तं पर्युपामत इत्यर्थः ।
 यहा अन्या एकधनाख्या आपः संयन्ति । चात्वानोत्करयो-
 मध्ये वसतीवरीभिः सङ्गच्छन्ते । अन्या वसतीवर्याख्या आपय
 उपर्यन्ति उपरि गच्छन्ति एकमस्य’ माता भवन्ति । एताय
 मितिवा यज्ञं साधयन्तः तस्माच्च-दृष्टि-द्वारा नद्यो भूत्वा
 ऊर्ध्वं पृणन्तीत्यादि समानम् । एवं हि आपो वा अस्मद्मत्त एवं
 पूर्वं यज्ञं वक्ष्याम इत्यादिको बहुचवाक्षणविनियोगाद्यनु-
 योज्यते ॥ २२ ॥

* “अपान्नपातमुपयन्त्यापः”—“परितस्पुरापः” इति मास-
 ऋचः पाठ-भेदः ॥

अथ सप्तमी ।

असौदनुदुमा रात्रिं धामदेव ऋचानया ।

१२ २२१ । २१ १८ १८१ १८ २२

आप्रागाद्द्राद्युवतिरङ्गःकेतुंत्समीर्त्सति ।

१२१ २२ १२ २१ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २

अभूद्द्रानिवेशनौविश्वस्यवगतोरात्री ॥२३॥

‘अद्रा’ सूर्य्यपकायसन्नाय निवारयन्ती सुखकरी ‘युवतिः’ तमसो मिययिषो ‘रात्रिः’ ‘आप्रागाद्’ आभिमुख्येन प्रगच्छति । ‘अङ्गः’ चन्द्रमसः ‘केतुन्’ रश्मीन् ‘समीर्त्सति’ सम्यग् बन्धयितुमिच्छति च । अतएव ‘अद्रा’कन्याषी रात्री ‘विश्वस्य’ सर्वस्य ‘जगतः’ ‘निवेशनो’ निवेशकारिणो ‘अभूत्’ भवति । (अहनि स्वस्तव्यापारात् खिन्नान् सर्वप्राणिनः स्नाययेत् स्नापयतीत्यर्थः ॥ २३ ॥ -

अथ अष्टमी ।

वैश्वानरं जगत्यास्तौद्वरदाजो वाहंस्थत्यः ॥

१२१ १ २ १ २१२४ १ २१ १०

प्रक्षस्यष्टणोअरुपस्यनूमहः प्रनोवचो

१ २ १ १ २ १ १ १ २ १ १ ८

विद्वान्नातवेदसे । वैश्वानरायमतिर्न

१२२१ १ १ २ १ १ २ १ १ १

व्यसेशुचिः सोमद्रवपवतेचरुग्नये ॥२४॥

* “अथस्य”-“दृषता”-इति, “महः”-“सहः”-इति, “प्रनोवोच”-“प्र नु वोचन्”-इति, “नातवेदसे”-“जातवेदस”-इति, “नथसे” “नथसि”-इति च साधस्यचः पाठ-भेदः ॥

‘मघस्य’ संदत्तस्य व्यासंश्च (यदा इत्वं इविर्भघस्यमत्रं
 तद्वतः) ‘हृष्यः’ तेजुः ‘शरुषस्य’ शारोचमानस्य ‘वेश्मानराय’ (ध)
 ‘महः’ पूजायुक्तं बलं तेजो वा ‘तु’ चिप्रं स्तौमि । अतएव
 ‘नः’ अन्नदीयं ‘वचः’ वचनं ‘विदधे’ यामि ‘प्रयच्छति’ स्तौती-
 त्वर्थः । ‘जातविदमे’ जातप्रज्ञाय जातधनाय वा तमुद्दिग्येत्यर्थः ।
 (उक्तमेव प्रकारान्तरेणादरादाह) ‘नव्यमे’ नवतराय ‘वेश्मा-
 नराय’ अन्नये ‘शुचिः’ निर्मला स्तोत्रुषां योधयिषीं वा ।
 ‘चारुः’ कल्याणी ‘मतिः’ मननीया स्तुतिय ‘यवते’ मन्त्रका-
 शात् प्रभवति स्वयमेव गच्छतीत्यर्थः । ‘सोम इव’ यथा सोमो
 दद्यापविवात् स्रवति तद्वदित्यर्थः ॥ २४ ॥

अथ नवमी ।

एषा विदुषु वैश्वदेवो भवद्दर्शनं वीक्षिता ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

विश्वे देवाममश्नुवन्तु यज्ञोऽमुभे रोदसौ च पान्त्र

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

प्राञ्चमन्त्र । माधोवचा एषिपरिचक्ष्याणि

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वोच सुन्नेष्विहोचन्तमामदेम ॥ २५ ॥

‘विश्वे’ सर्वे ‘देवाः’ ‘मम’ मदीयं ‘मन्त्राः’ मननीयं ‘यज्ञ’
 यज्ञनीयं पूजां इवीषि वा ‘शुश्रुन्तु’ गृह्णन्वित्यर्थः । ‘यथाव-
 पात्’ मघस्यामोऽग्निश्च ‘उभे रोदमी’ द्यावा पृथिव्यो षष्ण-
 दीयं स्तौषं शुश्रुन्तु वित्ते यज्ञधारयन्तु ।

० “यज्ञ” — “यज्ञियाः” - इति पाठो ।

(ध) वैश्वानरः ब्रह्माद् विनातुं मरानुं नवति इत्यादि नैरुग्र ३.१० ।

अथ प्रत्यक्ष-कृताः ।—हे दिवाः । 'वः' युष्माकं 'परिव-
 खाणि' परिवर्जनीयानि यानि 'वचांसि' स्त्रीवाणि 'मा वोच'
 न ब्रवीमि । अपितु समीचीनानीति । अतः, वो युष्माकम्
 'अन्तमाः' अन्तिकतमाः सन्ती वर्य 'सुमेचित्' युष्माभिर्दन्तेषु
 सुखेभ्येव वर्तमानाः 'मदेम' मोदेम ॥ २५ ॥

अथ दशमी ।

वामदेवी महापङ्क्त्या स्तीति सिद्धोक्तदेवताः ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
 यशोमाद्यावाष्टयिवीयशोमेन्द्रबृहस्पती ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
 यशोभगस्यविन्दतुयशोमाप्रतिमुच्यताम् ।

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
 ययस्रगाः स्याः सप्तसदोहं प्रवदितास्याम् ॥ २६ ॥

'द्यावाष्टयिवी' द्यावाष्टयिवीः 'यशः' 'मा' स्तोत्रारम्
 'वाविन्दतु' सभतां प्राप्नोत्वित्यर्थः । किञ्च, 'इन्द्रबृहस्पती'
 इन्द्राबृहस्पतीः 'यशो' 'मा' मां विन्दतु । किञ्च, 'भगस्य'
 आदित्यस्य 'यशः, मा' मां विन्दतु । बहुलीन ययसा ययो
 यया 'मा प्रतिमुच्यता' न प्रमुच्यताम् । 'ययस्रस्याः' अस्याः
 मम 'संसदः' ममूषस्य 'यशः' न प्रमुच्यताम् । 'सह' प्रवदिता
 सर्वत्र प्रवदिता 'स्याम्' भूयामम् ॥ २६ ॥

अथ एकादशी ।

इष्टा शिरस्यसूपेन त्रिष्टुभेन्दुदेवता ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१

इन्द्रस्यनुवीर्याणिप्रयोचंयानिषकार

२१ २ २ २ १ । २ २ । २
प्रथमानिवज्जी । अहन्नहिमन्वपस्त

२ २ २ । २ २ २ । २
स्तदप्रवक्षणाश्रमिन्त्यवतानाम् ॥२७॥

‘वज्जी’ वक्षयुक्त इन्द्रः ‘प्रथमानि’ पूर्वमिदानीं सुग्यानि वा
‘यानि’ ‘वीर्याणि’ पराक्रमयुक्तानि ‘कर्माणि’ चकार । तस्य
‘इन्द्रस्य’ तानि वीर्याणि । ‘नु’ चिप्रं ‘प्रवोचं’ प्रव्रवीमि ।
कानि वीर्याणीति ? तदुच्यते—‘अदि’ सिधम् ‘अहन्’ हतवान् ।
तदेतदेकं ‘वीर्यम्’ । ‘अनु’ पश्चाद् ‘अपो’ जनानि ‘ततर्द’
हिंसितवान् भूमौ पातितवानित्यर्थः । इदं द्वितीय वीर्यम् ।
‘पर्वतानां’ सम्बन्धिनीः ‘वक्षणाः’ प्रवहणशोभा नदीः ‘प्राभि-
नत्’ कुतश्चयकर्षणेन प्रवाहितवानित्यर्थः । इदं तृतीय
वीर्यम् ॥ २७ ॥

अथ हादशी ।

विद्यामिद्वक्तृपिच्छिष्ट्पुच्छन्दस्वग्निरिति हयोः ।
सत्तराम्नेः स्तुतिः पूर्वा स्तुतिः सप्तोत्तमात्मनः ॥

१ । २ २ । २ २ । २ । २ । २ । २
अग्निरस्मिजन्मनाजातवेदाघृतंनेचक्षु

२ । २ २ २ २ । २ । २ । २ । २
रस्यतंमआसन् । विधातुर्कोरजसो

२ । २ २ २ २ । २ । २ । २ । २
विमानोजसं ० ज्योतिर्हविरस्मिसर्व ॥२८॥

० “अजस” “अमं” इति साम्ने ऋच. पाठ-भेदः ।

मात्रात्कृत परतत्त्व स्वरूपोऽग्निं स्वात्मन सर्वात्मन
सर्वात्मकत्वानुभवम् अस्यान्वधि आविष्करोति—

हे कुशिका । भोक्तृ भोग्य भावेन द्विविधम् इदं सर्वं
जगत् । “एतावदा इदमत्र चैवावाद्य सोम एवावमन्नि
रवाद्.” इति श्रुते । तत्र सकल भोक्तृ-वर्गं रूपेणान्वादोऽग्निः ।
स च अग्निवायुदिव्य भेदेन तेषां भूत्वा पृथिव्यन्तरिक्ष-
दुलीकानाधितिष्ठति । तदुक्तं वाजसनेयके—“स त्रैधात्मन
व्यकुरुतादित्य द्वितीय वायु तृतीयम्” इति ।

तत्र सो 'ऽग्नि' अह 'जन्मना' एव 'जातवेदा' 'अग्नि'
अव्ययमननादि साधन नैरपेक्ष्येण स्वभावतएव साचात्कृत
पर तत्त्वस्वरूपोऽग्निः । 'एतं मे चक्षु' यदेतद्विषयस्यावभासक
मम स्वभावभूतस्य कायात्मकं चक्षु तद् एतन् इदानीं मत्पन्त
दीप्तम् । यदेतद् अमृतं कर्मफलं दिव्यादि विविध-
विषयोपभोगात्मकं तन्मे मम आसदास्ये वर्त्तते । सकल-
भोक्तृ वर्गात्मना स्वयमेवावस्थानात् । (एव स्वात्मन पृथि
व्यधिहाह्य रूपता मभिधाय वायुत्मनान्तरिक्षाधिहाह्यतामाह)
अर्को जगत्, सृष्टा प्राण । “सोर्चव” चरत्तत्त्वाद्यर्चत आपो
जायन्तर्चतैव स्रक्मभूर्दिति तदेवावस्थानंत्वमिति श्रुते ।
स प्राण अह त्रिधातु त्रिधात्मन विभक्त्य तत्र वायुत्मना
'रजस.' अन्तरिक्षस्य 'विमान' विमाता अधिहाताभिः । (तथा
आदित्यरूपस्य दुलीकाधिहाह्यतामाह—) 'अजस्रं ज्योति'
अनुपशीष नित्यं तेज प्रकाशात्मा दुलीकाधिहाता आदि-
त्वोऽप्यह मग्निः । (एव भोक्तृ रूपता सात्मनोऽनुसन्धाय भो
ग्य रूपता मप्यनुसन्धत्ते । यत् हविर्भोग्यं प्रसिद्धं मग्निं तत्सर्वं
मप्यह मवाग्निः ॥

यदा । अह 'मग्निं रश्मिं देवानां हविं प्रापयान्' यद्

नादिगुण-युक्तोऽस्मि । किञ्च, 'जन्मना' उत्पत्त्या 'जातवेदाः'
जातज्ञानोऽस्मि । उत्पत्ति-क्षण एव सर्वज्ञोऽहं मस्मि । यद्यथा
जातं सर्वं स्वात्मतया धेत्तीति जातवेदाः सर्वात्मक इत्यर्थः ।
तत् कथम् ? इत्युच्यते—'वृत्' मे चक्षुः यदेतद् दृष्टं प्रमिद-
मस्ति तन्मे चक्षु-स्थानीयम्, यथाशोके चक्षुर्भांसकम् एवं वृत्-
मपि प्रचितं ज्वालासुत्यादयत मम भासकम् । 'अमृतं'
प्रभारूपं । यदमृत मविनायि ज्योतिः 'मे' मम 'शासनं'
आख्ये वर्तते । 'द्विधातुः' प्राणायानव्यानात्मकस्त्रिधा वर्त-
मानोऽर्कोऽर्चनीयो यः प्राणोऽस्ति सोऽप्यहं मेवास्मि । तथा
'रजसः' अन्तरिक्षस्य 'विमानः' विशेषेण माता परिच्छेत्ता
वायुद्याह मस्मि । किञ्च । 'अजसं ज्योतिः' नैरन्तर्येण तापकः
सूर्य्याह मस्मि । किं बहुना । आव्य-पुरोडाशादि-रूपं यदे-
तद्वि रक्षितं तदुपलक्षितं तत्सर्वं मध्यहमस्मि ('सर्वं खल्विदं
ब्रह्मेति श्रुतेः) तमनेकधा अग्नेः सर्वात्मकत्व-प्रतिपादनेन पर-
ब्रह्मत्वं सुज्ञं भवति । २५ ॥

अथ त्रयोदशो ।

३ २ २ २ ३ १८ २८ २ १८ २८ २ १८
प्रात्यग्निर्विषोश्चग्रं पदंवेःपातिवह्न
२८ २ १ २ २ १ २ २ १ २
श्चरणं सूर्यस्य । पातिनाभासप्रशौर्षा-
२ १८ २८ २ २ २ २ १ २ २ २
णमग्निःपातिदेवानामुपमादृष्टव्यः ॥ २६ ॥

'अग्निः' 'वे.' गन्तव्यः सर्वत्र व्याप्तायाः 'विषः' भूम्याः

* "प्रात्यग्निर्विषोश्चग्रं"- "पाति प्रियं विषोश्चग्रम्"-इति
पाठो ॥ १७ ॥

‘अपं’ मुख्य ‘पदं’ स्थानं ‘पाति’ रक्षति । ‘यद्भः’ महान्
 अग्निः ‘सूर्यस्य’ ‘चरणं’ चरत्त्वेनेति चरणमन्तरिक्षं ‘पाति’ ।
 ‘नाभा’ नामौ अन्तरिक्षस्य मध्ये ‘सप्त शीर्षाणं’ सप्तगणं सप्त-
 इणं ‘पाति’ । ‘ऋषः’ दर्शनीयोऽयम् ‘अग्निः’ देवानाम्,
 ‘उपमादम्’ उपमादकं यज्ञं ‘पाति’ रक्षति ॥ २६ ॥

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ—चतुर्थखण्डे—

सैषा प्रथमा ।

वामदेवऋषिः पंक्तिभोजंत्वग्ने इति द्वयोः ।

आग्नेयौ प्रथमर्तव्या द्वितीया दृश्यन्ते तयोः ॥

१ २

२ १ २ २

भ्राजन्त्वग्ने समिधानदीदिवोजिह्वाचरत्यं

०३ १ २ १८ २८ ३ १ २ १२ ३ १८
 तरासनि । सत्त्वं नो अग्ने पयसा वसुविद्रुयिं

२८ ३ १ २

वर्षाद्वयेदाः ॥ ३० ॥

‘समिधान’ ऋत्विग्भिः समिध्यमान । दीप्त । हे ‘अग्ने’ !
 ‘भ्राजन्ती’ प्रकाशमाना ‘आसनि’ आस्ये ‘अन्तर’ मध्ये स्थिता
 त्वदीया ‘जिह्वा’ हवीषि ‘चरति’ भक्षयति । हे ‘अग्ने’ !
 ‘वसुवित्’ ! धनसम्पत् ! त्वं ‘नः’ अस्मभ्यं ‘पयसा’ अग्नेन
 भक्ष ‘रयि’ रमणीयं धनं ‘दृशे’ दर्शनाय ‘वर्षः’ तेजस तेज-
 स्सित्त्वं वा ‘अदाः’ देहि ॥ ३० ॥

अथ द्वितीया ।

१ १८ १८ १ १८ १८ १ १८ १८

वसंतद्वन्द्वुरंत्योपीषद्वन्द्वुरंत्यः । वर्षाण्यनु

१ १८ १ १८ १८ १ १८ १८

शरदोहेमंतःशिशिरद्वन्द्वुरंत्यः ॥ ३१ ॥

‘वसन्तः द्वन्द्वुः’ वसन्त एव चैत्र-वैशाखरूपवसन्त ऋतुरेव
 ‘रन्त्यः’ रमणीयः भवति । ‘पीषद्वन्द्वुः’ न्येहापाठद्वयो पीष-
 ऋतुरेव ‘रन्त्यः’ रमणीयः । ‘वर्षाणि’ वर्षांशश्च भाद्रपद-
 रूपेणावयवीभूवः प्राष्ट् ऋतुरेव ‘रन्त्यः’ रमणीयः । ‘ताम्रानु’
 ‘शरदः’ चाश्विनकार्तिकरूपेणावयवीभूतऋतुः ‘रन्त्यः’ रम-
 णीयः । ‘हेमन्तः’ मार्गशीर्ष-पौषरूप एव ‘रन्त्यः’ रमणीयः ।
 ‘शिशिरद्वन्द्वुः’ माघ-फाल्गुनरूप एव ‘रन्त्यः’ रमणीयः ॥ ३१ ॥

अथ तृतीया ।

१ १८ १ १८ १ १८ १ १८

सहस्रयोर्षाः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रमात् ।

१८ १८ १ १८ १ १८ १ १८

सभूमिर्सर्वतो (१) दृत्वात्यतिदृग्मागुलम् ॥ ३२ ॥

मर्ष-प्रादि-ममष्टि-द्वयो ब्रह्माण्डद्वयो विशालानो यः
 पुरुषः सोऽयं ‘सहस्रयोर्षाः’ (सहस्र दन्त्योपलक्षणात्) ।
 पुरुषोः द्विगोभिर्युक्त इत्यर्थः । यानि मर्षे प्रादिनी विभक्ति-
 तानि मर्षादि तद्देवान्क प्रातित्यागदीयान्येवेति सहस्र मर्ष-
 तम् । एवं सहस्राक्षत्वं सहस्रमादत्तं च । स पुरुष ‘भूमि’
 ब्रह्माण्ड-मोक्ष-द्वयो सर्वतः ‘षा’ ममन्तात् ‘दृग्मा’ परिपिष्ट
 दृग्मादुक्त परिमितं दृग्मा ‘दृत्वात्यतिदृग्मा’ अतिदृग्मा अक्षितिः ।

(१) ‘दिमती’-इति क० ।

(दद्याद्गुणमित्युपलक्षण) तद्वाण्डाहदिरपि सर्वतो व्याप्याव-
स्थित इत्यर्थः । ३२ ॥

अथ चतुर्थी ।

२ २ २ २ ३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

त्रिपाद्द्वं उदैत्पुरुषः पादोऽस्ये हा भवत्यु नः ।

३ १ क २२

२ २ २ २

तथाविष्वङ् व्यक्रामदशनानशने अभि(२) ॥३३॥

योऽय 'त्रिपात् पुरुषः' ससार स्वर्ग-रहितः बहुल स्वरूप
सोऽयन् 'ऊर्ध्वं उदैत्' अस्मादज्ञान कार्यासंसारोद्भिर्भूतः सन्
तत्त्वैर्गुणदोषैरस्पृष्टः सत्कर्मण स्थितवान् । 'अस्य' योऽय
'पादः' लेशः सोऽयमिह मायायां पुनरभवत् । सृष्टि-मंहा-
राभ्यां पुनः पुनरागच्छदिति (अस्य सर्वस्य जगतः परमात्म-
लैगत्वं भगवताप्युक्तं—“विष्टम्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो
जगदिति”) तथा मायायामागत्यानन्तरं 'विष्वङ्' देव त्रिव्यं-
गादि-रूपेण विविधः सन् 'व्यक्रामत्' व्याप्तवान् । किं
कृत्वा ? 'अशनानशने' अभिलक्ष्य अशनं भोजनादि धव-
हारीपेतं चेतन प्राणि-जातम्, अशनं तद्द्रष्टितमचेतनं गिरि-
नद्यादिकम् । तदुभयथा यथा स्यात्तथा अयमेव विविधो
भूत्वा व्याप्तवानित्यर्थः ॥ ३३ ॥

अथ पञ्चमी ।

१ २ २ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३

पुरुष(३) एवेद ए सर्वं यद्भूतं यच्च भाव्यम्(४) ।

(२) “ततो विष्वङ् व्यक्रामत् अशनानशने अभि” इ०

(३) “पुरुषवेद” — (४) “यच्च भाव्यम्” —

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

पादोऽस्य सर्वाभूतानि निपादस्याऽमृतं दिवि (५) ॥३४॥

यत् 'इदं' वर्त्तमानं जगत् तत् 'सर्वे' 'पुरुष एव' । 'यद्' तम् 'उत्पन्नं' जगत् 'यच्च भाष्यं' भविष्यज्जगत् तदपि पुरुष एव । यथास्मिन् काले वर्त्तमानाः प्राणिनः सर्वेऽपि चरा-चरात्मकपुरुषस्यावयवा तथैव गतागामिनोरपि कल्पयोर्दृ-ष्ट्यमित्यभिप्रायः । एतदेवोभयं स्पष्टीक्रियते—'अस्य' पुरु-पस्य 'सर्वाणि भूतानि' कालत्रयवर्तीनि प्राणि-जातानि 'पाद' चतुर्षोऽयः । 'अस्य' पुरुषस्यावशिष्ट 'त्रिपात्' स्वरूपम् 'अमृतं' 'विनाश रहितं' सत् 'दिवि' द्योतनात्मके स्र प्रकाय-स्वरूपे श्ववतिष्ठत इति शेषः । (यद्यपि "सत्यं ज्ञानमनन्त ब्रह्म" इत्यनन्तस्य परब्रह्मस्यो हीयदन्तत्वाभावात् पादचतुष्टय निरूपयितुमशक्यं, तथापि जगदिदं ब्रह्म-स्वरूपापेक्षया अल्पमिति विषदितत्वात् पादत्वोपचारः ॥ ३४ ॥

अथ ब्रह्मी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

तावानस्य (६) महिमा ततो (७) ज्यायाश्च पूरुषः (८)

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

उतामृतत्वस्येशानोयदन्नेनातिरोहति ॥३५॥

अतीतानामतवर्त्तमान रूप जगदाद्याधारो योऽस्ति 'तावान्' सर्वोऽपि 'अस्य' पुरुषस्य 'महिमा' स्वकीय-मामर्थ्य-

(५) "उतामृतत्वेत्यादि" ऋ० ।

(६) "एतावानस्य"—(७) "अतीत्यायांश्च"—

(८) "पादोऽस्येत्यादि" ऋ० ।

विशेष । न तु तस्य वास्तव स्वरूपम् । वास्तवस्तु 'पुरव' 'ततो'
सहितोऽपि 'व्यायान्' अतिशयेनाधिक इत्यर्थः । 'उत' अपिच
'अमृतत्वस्य' देवत्वस्य 'अयम् ईशान' स्वमायया 'यत्' यस्मात्
कारणात् 'अन्नेन' प्राणिना भोग्येन अन्नेन निमित्तभूतेन
'अतिरीहति' स्वकीयां कारणावस्थामतिक्रम्य परिदृश्यमान
जगदवस्थां प्राप्नोति । तस्मात् प्राणिना कर्म फले भोगाय
जगदवस्थां स्वीकारात् नैदं तस्य वस्तु तत्त्वमित्यर्थः ॥ ३५ ॥

अथ सप्तमी ।

१२ १ १ २ १ २ २ २ १ २

ततो(६)विराडजायतविराजोअधिपूरुषः ।

२ १८ २८ २७ २ १ २२२

सजातोअत्यरिच्यतपञ्चाङ्गुमिमथोपुरः ॥३६॥

"विश्वह व्यक्रामत्" इति यदुक्तं तदेवात्र प्रपञ्चयते- 'तत'
तस्मादादि पुरुषात् 'विराट्' ब्रह्माण्डदेह 'अजायत' उत-
पन्नः । (विविधानि राजन्तो वस्तून्यन्तेति विराट्) 'विराजो
अधि' विराट्देहस्योपरि तमेव देहमधिकरणं कृत्वा 'पूरुष'।
तद्देहाभिमानो कश्चित्पुमानजायतः । योऽयं सर्वं वेदान्त वेद्यः
परमात्मा मण्व स्वकीयया मायया विराट्देह ब्रह्माण्ड-रूप
सृष्टा तत्र जीव रूपेण प्रविश्य ब्रह्माण्डाभिमानो देवतात्मा
जीवोऽभवत् (एतच्चाद्यवशिक उत्तरतापनीये विस्मृतमाम-
नन्ति— "स वा एष भूतानोन्द्रियाणि विराज देवता कोशाद्य
सृष्टा प्रविश्य मूढो मूढ इव व्यवहरन्नास्ते माययैवेति") 'स
जातः' विराट् पुरुष 'अत्यरिच्यत' अतिरिक्तोऽभूत् । विराड्
अतिरिक्तो देवतिथ्यङ्गानुष्यादिरूपोऽभवत् । पञ्चादेवादि जीव

भावादूर्ध्वं भूमिं ससर्जति शेषः । 'अथो' भूमि-सृष्टेरनन्तरं
तेषां जीवन्तां 'पुरः' ससर्ज [पूर्वन्ते सप्तभिर्घातुभिरिति
पुरः] शरीराणि ॥ ३६ ॥

मन्वेयामिति पञ्चर्षो वामदेवेन यौचिताः ।

अथाद्यैकान्तिमे च द्वे विष्टुभस्तासु चादिमा ॥

उपरिष्टाञ्जगोत्रिरिति बह्वृचैव विधीयते ।

अथे अनुष्टुभौ द्यावापृथिव्योः प्रथमा तथा ॥

द्वितीयैन्द्री चतुर्थी च तृतीयाग्नीर्निजात्मनः ।

स्मृतिर्गंधामन्तिमेति हृन्दोदैवत निर्णयः ॥

अथ अष्टमी ।

यामदेवकृषिः । विष्टुपृच्छन्दः । द्यावापृथिवी देवते ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०

मन्येवांद्यावापृथिवीसुभोजसौयेअप्रयेयाम

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०

मित्तमभियोजनम् । द्यावापृथिवीभवतए

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३०

स्योनेतेनोमुञ्चतस्हसः ॥३७॥

इ 'द्यावापृथिवी' द्यावापृथिव्यौ । 'वां' युवां 'सुभोजसौ' 'सुभोजसौ'

शोभनपालयित्रराविति 'मन्ये' अहं जानामि इ द्यावापृ-

थिव्यौ 'मित्तम्' अपरिमितं 'योजनं' [युज्यते पुरुषोऽनेनेति

योजन] घनादि तत् 'अभ्यप्रयेयाम्' अभिविस्तारयतम् इ

'द्यावापृथिवी' द्यावापृथिव्यौ । युवां पञ्चाहं 'स्योने' सृष्टवे

स्वसृष्टकाख्यं 'भवतम्' 'ते' द्यावापृथिव्यौ 'व.' पञ्चान् 'संस्र.' 'संस्र.

पापाम् 'मुञ्चते' मोचययतम् ॥ ३७ ॥

अथ नवमी ।

अनुष्टुप्छन्द । इन्द्रो देवता । वामदेव ऋषि ।

१ २ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २

हरीतइन्द्रश्मश्रूण्युतोतेहरितौहरी ।

१ २ २ १ २ २ १ २

तंत्वास्तुवन्तिकवयःपुरुषासोवनर्गवः ॥३८॥

हे 'इन्द्र' । 'ते' तव 'श्मश्रूणि' 'हरी' सीम पानेन हरित
वर्णानि [तथाच श्रूयते—'इन्द्र श्मश्रूणि हरितानि प्रश्रूत'
इति । "श्रेष्ठन्दमि बहुलम्" इति हरि शब्दात्परस्य श्रेष्ठुक्]
'उतो' अपिच । 'ते' 'हरी' श्रूयो 'हरितौ' हरिद्वर्णौ ।
'कवय' मेधाविन 'पुरुषाम' पुरुषा 'वनर्गव' वननीया
मश्वजनीया श्वेवनीया गावो येषां ते वनर्गव [मध्यरिष्यञ्छा
न्दमः । गोस्त्रियोरिति ङस्त्व] तादृश कवय 'त' 'त्वा' त्वा
स्तुवन्ति ॥ ३८ ॥

अथ दशमी ।

वामदेव ऋषि । अनुष्टुप्छन्द । आशामने विनियोज्या ।

१ ३ ३ २ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

यद्वर्चोहिरण्यस्ययद्वावर्चोगवामुत । सत्यस्य

१ २ २ २ २ १ २ २ २ २

ब्रह्मणोवर्चस्तेनमासृष्ट्वांसि ॥३९॥

'हिरण्य' हित रमणीयस्य एतन्वामकस्य 'यद्वर्च' तेजो
ऽस्ति । 'यद्वा' अपिच । 'गवाम्' एतन्वामकाना 'यद्वर्च'
तेजोऽस्ति । 'उत' अपिच । 'सत्यस्य' सर्व, मन्मतस्य 'ब्रह्मण'
यद्वर्चाऽस्ति तेन तै 'मा' 'सृष्ट्वांसि' सम्पादयाम' । धन
घन पशुमन्त योषिया भवेमेति तात्पर्यार्थः । ३९ ।

सहिता' । गायः । 'द्यूही.' सार्यं प्रातः काले द्विविधान्यु-
धासि यामा ता द्यूधी द्यूध्या । 'विश्वा' सर्वाणि नाना-
रूपाणि विश्वती.' विश्वत्य, यूयम् 'उदेत' उद्वच्छत समृद्धा.
सत्य. आगच्छत । किञ्च । 'उरु' बहु 'पृथु' विस्तीर्ण (उरु
पृथुरिति शब्दाभ्याम् आयाम-विस्तारी उच्यते । 'अथ लोक'
'व' युष्माकम् 'अस्तु' भवतु । 'इमा आप.' 'इह' लोके
भूतज्ञे अस्मिन् स्थाने 'सुप्रपाणा.' सुखेन प्रकर्षेण पातु योग्या'
'मन्तु तस्मादिह बद्धीभूता. 'स्तु' भवतु उपविगतेति पूर्वेण
सम्बन्ध ॥४१॥

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमे खण्डे—

अथ प्रथमा ।

चतुर्दशान् आयु पीत्वाद्यास्तत्र जगत्वमी ।
विन्नाद्विष्टुष्विचमिति गायत्रो हादशेतरा ।
आद्यान्ते पयमानस्य स्तुतिः सौर्यस्त्वबोदय ।
ऋषीणा विप्रकीर्त्तित्तत्र तत्राभिदसहे ।
गतं वैश्वानमा एव दृष्टवन्तो महर्षयः ।

१ १ १ १

१ १ १ १ १ १

अन्नत्रायुं पृषिपवसत्रासुवोर्कमिपंचनः ।

१ १ १ १ १ १

आरेत्रावस्वदुच्छुनाम् ॥४२॥

हे 'अने' । पयमान रूप । अस्माकमायुं पि असाद्येतन्नाम
कान्ति वा 'पवसे' चरसि 'नः' अस्माकम् 'ऊर्जम्' अवरसम्

‘इयम्’ च ‘सु’ च ‘सामु’ आभिमुख्येन प्रेरय । किञ्च ।
 ‘दुष्कृतां’ (रक्षोनामैतत्) रक्षासि ‘सारे’ अक्षत्तो दूर एव
 ‘बाधस्व’ सम्पीडय ॥ ४२ ॥

अथ द्वितीया ।

बभ्राण्नामक एता तु सूर्यपुत्री ददर्श सः ।

२० २१ २ २ २७ २१२२ २२

विभाङ्गहृत्पितृसोम्यसध्वायुर्दधत्तपता

१ २ १२२२ १ २ २१२ २ १ ० २ १

अविद्धुतम् । वातजृतोयोश्चभिरक्षतिक्मनाप्रजाः

१ २ १२ २२

पिपत्तिबहुधाविराजति ॥४३॥

‘विभाङ्’ विभाजमानः विगेषेण दोष्यमानः सूर्य
 ‘इष्टत्’ परिहृष्टं ‘सोम्य’ सोममय ‘मधु’ पितृत् । किं कुर्वन् ?
 ‘यज्ञपती’ यज्ञमानि ‘अविद्धुतम्’ अकुटिलम् अकष्टकम् आयु-
 र्दधत् अन्नं वा कुर्वन् । ‘यः’ सूर्यः ‘वातजृतः’ वातेन वायुना
 प्रेर्यमाणः सन् ‘क्मना’ आत्मना स्वयमेव अभिरक्षति सर्वं
 जगदभिमृशन् पालयति (राशि चक्रस्य वायुप्रेर्यत्वात् सूर्य-
 स्यापि तत्रैवेत्यम्) स सूर्यः ‘प्रजाः’ पिपत्तिं (१०) हृद्यादि
 प्रदानेन पूरयति पालयति वा ‘बहुधा’ ‘विराजति’ विगेषेण
 दोष्यते च ॥ ४३ ॥

अथ तृतीया ।

कुम्भारः ।

२० २१ २ २ २७ २१२२ २२

चित्तं देवानामुदगादनौकं चक्षुर्मित्रस्यववण-

(१०) ‘पिपत्तिं’-‘पुपीव’-इति, “बहुधा” “पुष्पा”

इति च पाठौ ॥

२ २ २ । २- २२ १ २२ ।
 स्यान्नेः । आप्राद्यावापृथिवी अन्तरिक्षं सू-

२२ १२ २२ २ । २
 र्थं आत्मानगतस्तस्युपस्य ॥४४॥

'देवानां' दीव्यतीति देवा रश्मायः, तेषां देवानामेव वा प्रसिद्धानाम् 'घनोक' तेजःसमूह रूप 'चित्तम्' भाष्यार्थ-कर सूर्यमण्डलम् 'उदगात्' 'उदयाचलं प्रयासोत् । कौट्यं ? 'मित्तस्य वरुणस्यान्नेष' (चक्षुःपलक्षणमेतत्) णतदुपलक्षितानां जगतां 'चक्षुः' प्रकाशकं चक्षुरिन्द्रियस्थानोयं वा । उदय प्राप्यैव 'द्यावापृथिवी' दिवं च पृथिवीं च अन्तरिक्षं च 'आप्राः' स्वकीयेन तेजसा 'आ' समन्तात् अपूरयत् । ईदृग्भूत मण्डलात्तरवतीं सूर्यः अन्तर्यामितया सर्वस्य प्रेरकः परमात्मा 'जगतः' जङ्गमस्य 'तस्युपस्य' स्थावरस्य च 'आत्मा' स्वरूप-भूतः न हि सर्वस्य स्थावर-जङ्गमात्मकस्य कार्य-वर्गस्य (कारणाच्च कार्यं नातिरिच्यते । तथाच यारमर्षसूत्रं—“तदनन्वत्वमारथेषु शब्दादिभ्यः”-इति । यदा । स्थावर-जङ्गमात्मकस्य सर्व-प्राणि जातस्य जीवात्मा । उदिते हि सूर्ये नृतप्रायं सर्वे जगत् पुनश्चेतन-युक्तं सत् उपनश्यते । तथाच श्रूयते—“योऽसौ तमो हृदिति सर्वेषां भूतानाम् । प्राणानादायोदेतीति ॥ ४४ ॥

अथ चतुर्थी ।

आयङ्गौः पृथिरित्यस्य सार्पराक्षी समैद्यत ।
 ऋचस्त्रिसो भवेदासा विकल्पेनात्मदेवता ॥

१२ २२ २ १ २ १ २
 आयंगौःपृथिरात्ममीदसदन्मातरं

२२ २-१२ २१ २ । ।
पुरः । पितरंचप्रयन्स्रः ॥४५॥

। 'गौ' गमनशील 'पुत्रि' प्राटवर्ष व्याप्ततेजा 'पर्य' सूर्य्य 'आक्रमीत्' आक्रान्तवान् उदयाद्यत्न प्राप्तवानित्यर्थे । आक्रम्य च 'पुर' पुरस्तात् पूर्वस्था दिशि 'मातरं' सर्वस्र भूतजावस्य निर्मात्रीं 'भूमिम्' 'असदत्' आसीदति प्राप्नोति (सदेष्टान्दमो सेट् । छदित्वात् घुरडादेश) तत 'पितरं' यान्क द्युलोक, 'च' शब्दादन्तरिक्षं 'प्रयन्' प्रकर्षेण शीघ्र गच्छन् 'स्र' स्र शरण शोभन गमनो भवति । यद्वा । पितरं स्वर्ग्युलोक प्रवर्त्तते ॥ ४५ ॥

अथ पञ्चमी ।

२ १ २ १७ १ । २ २२
अन्तश्चरतिरोचनास्यप्राणादपानती ।

१७ २ । २ १२
व्यख्यन्महिपोदिवम् ॥४६॥

'अस्र' सूर्य्यस्र 'रोचना' रोचमाना दीप्तिरन्त शरीर मध्ये मुख्य प्राणात्मना 'चरति' वर्त्तते । किं कुर्वती ? 'प्राणादपानती' (मुख्य प्राणस्य प्राणाद्या पञ्च वृत्तय । तत्र प्राणनाडीभिर्दुर्ध्व वायोनिर्गमन) तथाविधाप्राणात् प्राणनादनन्तरम् अपानती (अपाननं नाडीभिरवाडमुष वायो नयन) तत् कुर्वती (अपपूर्वादनितेर्भट शब्द, अदादित्वाच्छपो लुक् । उगितयेति ङीप् । शतुरनुम इति नृद्या उदात्तत्वम्) ।

यद्वा । 'अन्त.' आवापृथिव्योर्मध्ये "अस्र" सूर्य्यस्य "रोचना" रोचमाना दीप्ति "चरति" गच्छति (रूप दीप्तौ ।

अनुदानोत्तय इत्यादेरिति युच्) किं कुर्वती ? “प्राणात्”
 पाशनादुदयादनन्तरम् ‘अपानती’ सायाह्न ममये अस्त-
 ष्यन्ती । (इन्द्रिया दीप्त्या युक्) अतएव ‘महिष’ महान्
 सूर्यं ‘दिवम्’ अन्तरिक्ष उदयास्तमयोर्मध्ये ‘अस्यत्’ विषष्टे
 प्रक्षामयति (महेरचि महेष्टिषरिति षोषाद्विषष्टिषच-
 प्रणय) अचिड् अ्याप् क्रान्ते लुक् अस्वतिपक्षिष्यातीत्या-
 दिना चूरहादेम ३४५०

अथ षष्ठी ।

१ २४ १ १२ १ १२ १ १२

त्रिंशद्दामविराजतिवाक्पतंगायथी

२ २ २ २ १ १

यते । प्रतिवस्तोरहद्युभिः ॥५७॥

‘त्रिंशद्दाम’ धामानि स्थानानि (वचनव्यत्यय) ‘वस्तो’
 वासरस्य अहारात्रस्याशयवभूतानि । ‘अह’ गच्छोऽवधारणे ।
 ‘द्युभि’ सूर्यस्य दीप्तिभिरथ विराजति विराजते विशेषेण
 दीप्यते (व्यत्ययेनेकवचनम् । मुहूर्त्तान्यत्र धामान्युच्यन्ते । पञ्च
 दशरात्रे पञ्चदशाह्न) ‘पतङ्गाय’ पतति गच्छतीति पतङ्ग
 सूर्यं तस्मै सूर्याय स्तुति रूपा ‘वाक्’ ‘प्रतिधीयते’ प्रतिसुखं
 स्तोत्रमिन्विधीयते क्रियते [यदा वभती] अह ‘त्रिंशत्
 ‘धाम’ धामानि (घटिकाभिःप्रःयमेतत्) त्रिंशद्घटिका (अत्र
 न्तमयोगे द्वितीया) एतावत्काल ‘द्युभि’ दीप्तिभिरसौ
 सूर्यं ‘विराजति विशेषेण दीप्यते । तस्मिन् च ममये ‘वाक्’
 शरीररूपा तस्मै ‘पतङ्गाय’ ‘प्रतिधीयते’ प्रतिसुखं धाव्यते।
 न पूर्वं सेवत इत्यर्थः । [युयते हि “ऋत्विमि पूर्वाह्ने दिवि देव
 ईयते, यक्षुर्वेदे तिष्ठति मध्ये अङ्ग । सामवेदे नाक्षमवे
 महीयते वैदेरगून्वस्त्रिभिरिति सूर्यं” इति । यदा लिख्यते

सांप्रदायिणां सांख्यसुतिस्तदा सूर्यामना सूर्यत इत्यवगतत्वं
॥ ४७ ॥

अथ सप्तमी ।

अपत्येतायवोयवानक्षत्राण्यपमर्त्यक्षुभिः ।

॥ ४८ ॥

सुरायविश्वचक्षसे ॥ ४८ ॥

‘स्ये’ ‘तायव’ ‘यया’ प्रनिष्ठास्तस्करा इव ‘नक्षत्राणि’
देवगैह्यरूपानि (“देवगैह्या ये नक्षत्राणि” इति श्रुत्यन्तरात्)
यद्वा, इह लोके मानुषा ये स्वर्गमाप्नुवन्ति ते नक्षत्ररूपेण
इच्छन्ते । तथाच—श्रूयते—‘यो वा इह यजते, यमुं च लोके
नक्षते तन्नक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्’ इति । यद्वा, तेषां सुकृतिनां
ज्योतीषि नक्षत्रास्तुष्यन्ते । ‘सुकृतां वा एतानि ज्योतीषि
यन्नक्षत्राणि’ इत्यन्वयात् । यास्त्वस्त्वाह—‘नक्षत्राणि नक्षते-
नैतिकर्मणो नेमान्न न क्षत्राणीति च ब्राह्मणम्’ इति) यथा
विधानि नक्षत्राणि ‘पक्षुभिः’ रात्रिभिः सह ‘अपत्ये’
अपगच्छन्ति । ‘विश्वचक्षसे’ विश्वस्य सर्वस्य प्रकाशकस्य
‘सुराय’ सूर्यस्य आगमन दृष्टेति ज्ञेय (तस्करा नक्षत्राणि च
रात्रिभिः सह सूर्ये आगमिष्यन्तीत्याकुलायन्ती इत्यर्थः । तायु-
रिति स्त्रोतनाम । तायुस्तस्कर इति तद्यामसु पाठात् । पक्षु-
रिति रात्रिनाम । यवरी चक्षुरिति तद्यामसु पाठात् ॥ ४८ ॥

अथाष्टमी

अद्वयम् (१) सकेतयोषिरश्चयोवनात्

अनु । भ्राजन्तोऽन्नयोयथा ॥४६॥

‘अन्न’ सूर्यस्य ‘केतवः’ प्रजापका ‘रश्मयोः’ दीपयः
 ‘जनान् अनुच्यदृश्यन्’ जनान् सर्वान् अनुक्रमेण प्रेषन्ती ।
 सर्वं जगत् प्रकाशयन्तीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्त—‘भ्राजन्तः’
 दीप्यमाना ‘अन्नय इव’ ॥ ४६ ॥

अथ नवमी ।

तरणिविश्वदर्शतो ज्योतिष्कृद्दृशि

सूर्ये । विश्वमाभासिरोचनम् ॥५०॥

हे ‘सूर्ये’ त्वं ‘तरणिः’ प्रगल्भा अन्धेन गन्तुमशक्यस्य
 (इतोऽधनो गन्तामि (तथाच अर्थे—‘योजनानां’ सहस्रं
 इंद्रे गते हे च योजने। एकेन निमित्पाह्वेन कसंसांशे नमोऽन्तुते।)
 इति । यद्वा, उपामकानां रोगात्तारयितासि । “पारोक्ष्य
 भास्करादिष्केत्” इति आख्यातं तथा ‘विश्वदर्शते’ विश्वे
 सर्वे प्राणिभिर्दृश्येतेषु (आदित्य-दर्शनस्य चण्डालादि-दर्शन
 अनित-पाप-निवर्हण-हेतुत्वात् । तथाचापस्तम्भ—‘दर्शने
 ज्योतिषां दर्शनम्’ इति । यद्वा, ‘विश्वे’ सर्वे भूतजात ‘दर्शते’
 दृश्य प्रकाश्य येन स तद्योक्तं) तथा ‘ज्योतिष्कृत्’ ज्योतिषः
 प्रकाशय कर्ता । सर्वस्य वस्तुनः प्रकाशयित्वाय (यद्वा,
 चन्द्रादीनाम् । रात्री हि भस्ममये चन्द्रादियु सूर्ये-किरणा
 षतिफलित्वा अतोऽन्धकारं निवारयन्ति । यथा दारुण दर्पणे
 परि निपतित्वा सूर्यरश्मयो गृहान्तवर्तिं तमो निवारयन्ति
 तददित्यर्थः यस्मादेव तच्चात् ‘विश्वे’ प्राप्तं ‘रोचनं’ रोचमानम्
 ‘वा’ समन्तात् ‘भासि’ प्रकाशयसि ।

यदा, हे "सूर्य" । चक्षुर्यामितया सर्वस्य प्रेरक परमात्मन् । "तरणि" मसाराब्धेस्तारकौऽसि । यस्मात् त्व 'विष' दग्ने विषे सर्वममुचुभिर्दग्धतो दृष्टव्य भाषात्कर्तव्य इत्यथ [परिष्ठान सोच्चात्कारे हि भारोपितं निवर्तते] श्रोत्रियसूर्यादेः कर्त्ता [नञान्नायते—'चन्द्रमा मनसो वातवचो सूर्या चनायते' इति] इहग्रस्व चिदूपतया 'विष' सर्वे दृग्ज्जातं 'रोचमान दीप्यमान यथा भवति तथा 'आभासि' प्रकाशयसि (सैव न्यङ्करणे हि सर्वे जगत् दृश्यते । तथापाद्याते—'तमव भास्तमनुभाति सर्वे तस्य भाषा सर्वमिदं विभाति" इति ॥ ५० ॥

अथ दशमी ।

३ २ १ २१ । २ १।८ १८२।

प्रत्यङ्देवानांविशः प्रत्यङ् उदेषिमा

३ १ २ ३।८२१-

नुषान् । प्रत्यङ्ङिश्च उदेष्टृशे ॥५१॥

हे सूर्य । मत् 'देवानां 'विश' महत्त्वान्कान् देवान् [महती वै देवानां विश" इति शुक्लशास्त्रात् । तावदस्य च कान् देवान् 'प्रत्यङ् उदेषि' प्रतिगच्छसुदय प्राप्नोषि । तेषाम्भिमुखं यथा भवति तद्यत्त्वं । तथा 'मानुषान्' मनुष्यान् प्रत्यङ् उदेषि । तेषुपि यथाहृदभिमुख एव सूर्य उदेतीति मन्वन्ते तथा । 'विष' मास 'स्व' या श्लोक 'दग्ने' दष्टे 'प्रत्यङ्' उदेषि । यथा स्वर्लोक वासिनो जना स्वस्वाभिमुखेन पश्यन्ति तथा उदेपीत्यर्थं [एतदुक्तं भवति—ये श्लोका पश्यन्ति ते जना सर्वेऽपि स्वस्वाभिमुखेन सूर्ये पश्यन्तीति । तथाप्येवायते—'तस्मात् स्व एव मन्वन्तो मां प्रत्युदगात्' इति ॥५१॥

अथ एकादशी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

येनापावकचक्षसाभुरख्यंतंजनाप्

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

अनु । त्वंवरुणपश्यसि ॥५३॥

हे 'पावक' । सर्वस्य बोधक । 'वरुण' । अनिट् वारक कूर्य्य ।
 त्व 'जनात्' प्राणिन, 'भुरख्यन्त' धारयन्त पीपयन्त, वा
 इमं लोकं येन 'चक्षसा' प्रकाशेन अनुपश्यसि अनुक्रमेण प्रका
 शयसि तं प्रकाशं स्तुम इति शय । [यद्वा । उत्तरस्यामृचिम
 म्बन्दा, तेन चक्षना वदेतीति । तथा च यास्केनोक्त - 'तस्मै
 शयं स्तुम इति वाक्यशेषोऽपि वीत्तरस्यामन्वयस्तेन व्याख्या-
 नीति' ॥ ५२ ॥

अथ द्वादशी ।

१८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२

उद्या(२)मैपिरजः पृथ्वहामिमामोद्य

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२

क्तुभिः । पश्यंजन्मानिस्तूर्य्य ॥५३॥

हे 'स्तूर्य्य' । त्व 'पृथ्व' सुविस्तीर्ण 'रजः' लोक (लोका
 रजाम्बुचक्षे" इति यास्क उच्यते) । एतन्नोक 'याम' चक्षानि
 चनोकम् 'वदेपि' उद्गच्छसि । किं कुर्वन् । 'पृथ्वान' 'स्तुभिः'
 रात्रिभि मद् 'मम न' उच्यते चक्षानवन् [यादृत्त्वगत्यधीनत्वा-
 दहोरात्रविभागस्य] तथा 'जन्मानि' जननवन्ति भूतजानि
 'पश्यन्' प्रकाशयन् । ५३ ॥

(२) "उद्यान्" - "विद्यान्" इति पाठो ।

अथ त्रयोदशी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अयुक्तसप्तशुभ्युवः सुरोरथस्वनपुत्राः

१ २ ३ ४ ५

ताभिर्यातिस्त्रयुक्तिभिः ॥५४॥

‘सुर’ सर्वस्य मेरुस्य सूर्य्य, ‘सुभ्युवः’ शोधिका
 शिव्यः । तादृशी सप्त सप्त संख्याका ‘अयुक्त’ स्व रथे
 वान् । कौटुभी १ ‘रथस्व’ ‘नस्यु’ नपातयित्वा ।
 रथो याति न पतति ईदृशी । रथ्यर्थः । २
 अस्त्रीभिः स्त्रयुक्तिभिः स्वकीय-योजनेन रथे
 यश्चाग्रह मत्वागच्छति । अतस्तस्मै हविर्दातव्यमिति
 शेषः ॥ ५४ ॥

अथ चतुर्दशी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूय ।

१ २ ३

शोचिष्के शंविचक्षण ॥५५॥

इ ‘सूयि’ ‘देव’ शोतमान । ‘विचक्षण’ । सर्वस्य प्रक
 ययितः । ‘सप्त’ सप्त-सङ्ख्याका ‘हरित’ अम्ना रस-हरण
 शोका रश्मयो वा ‘त्वा’ त्वा ‘वहन्ति’ प्राप्नुवन्ति । कौटुभ्यम्
 ‘रथे’ अथस्वितमिति शेषः । तथा ‘शोचिष्के’ शोचीति
 शेषः । तस्मै हविर्दातव्यमिति शेषः ॥ ५५ ॥

इति श्रीमद्भगवत्कुशुमर्षिप्रादुष्कृता

सायणाचार्यकृतभाष्यसंहिता सामवेदीया

भारतसंहिता समाप्ता ।

११५ इन्द्रगतिप्रकाशिका (श्याम)	३०	१०५ अश्वमेधराजाश्वमेधम् सटीक	५
११६ भास्वतीभाष्यभाटक सटीक	६०	१०६ महाभिनोचलकन सटीक	४
११७ भद्रिकान्व टोकाशयमदित	९	१०७ मीमांसादर्शनम् अधिपुराणम्	१
११८ काव्यप्रकाश चण्डिका सटीक	४	भाष्याचार्यविरचिता	१
११९ प्राणिलम्बस्य समाधा	४०	१०८ सुप्तवीथ (हर्द-घन) सटीक	१
१२० इन्द्रमहाटक महाभाटकसटीक	११०	१०९ बालराजाश्वमेधभाटक सटीक	३
१२१ महाभाटकम् (इन्द्रमहाटकम्)	१०	११० विश्वपुराणम्	१
१२२ दशरूपकम् (चण्डिका)	१	१११ एककोमिकभाटक सटीक	२०
१२३ अश्वमेधभाष्य सटीक	१	११२ वैतथ्यचण्डीदयनाटक सटीक	१
१२४ (अश्वमेधभाष्य) भोजचण्	४०	११३ कलापनाकरण वा कालन	२
१२५ मार्कण्डेयपुराणम्	२	११४ कुसुमाहसि सटीक (श्याम)	१०
१२६ मीमांसा भास्वराचार्यकृत	३०	११५ सप्तौषधिरिजालमग्रीगशास्त्र	११
१२७ विचिताभाष भास्वराचार्यकृत	११	११६ साक्षात्कार	१०
१२८ पञ्चवर्गी (सटीक) विद्याल	१४०	११७ नादानन्दनाटक सटीक	६०
१२९ पातञ्जलदर्शन भोजविचिचिर्ण	१	११८ बालानन्दभाटक मूल	१०
१३० अजुनसलानाटक सटीक	११	११९ अश्वमेधपुराण तन्त्र	१०
१३१ शब्दस्पादर्श	४०	१२० वैशेषिकदर्शनम् समाध	१
१३२ वाराहीमहिता (ज्योतिष)	१	१२१ कल्किपुराणम्	१
१३३ लक्ष्मीसत (जगन्नीशसत) श्याम	१०	१२२ काव्यप्रकाशकम् सटीक	१
१३४ इतिहासशुद्धिकारिसिद्धासन	१	१२३ श्रीहर्षविरितयाचमइलतमय	१
१३५ छन्दसशास्त्रविरितनाटक सटीक	१	१२४ कर्पूरमच्छरीमाटिका सटीक	११
१३६ महारविप्रय	११०	१२५ पाटलीक प्राचीन चण्डिका	१
१३७ शब्दकटिकभाटक सटीक	१००	१२६ अश्वमेधपुराणम्	१
१३८ काव्यदर्श सटीक (चण्डिका)	१	१२७ अश्वमेधपुराणम्	१
१३९ अष्टादशदय (वायव्य) वैद्यक	३	१२८ गोपवशास्त्रस्य समाधा	१
१४० गङ्गातीक्ष्ण सटीक	९	१२९ इतिहासायनी समाधा	१
१४१ मीमांसाविश्व काव्य सटीक	३०	१३० चाण्डरीचौपनिषद् समाधा	१
१४२ अश्वपुराणम्	५	१३१ दिनक समाधा	१
१४३ विश्वपुराणम् सटीक	५	१३२ सुप्तवीथ व्याकरण सटीक	११
१४४ मीमांसादर्शनप्रवरभाषामहित	१२	१३३ भागवती (विद्याल)	

कलिकाशा संस्कृतविद्याभारती वि, ए, उपविद्यादि
 श्रीश्रीराजद्विद्याशास्त्र भाष्याचार्यस्य महाशान्त्तु शर्मानि १